

Svetozar Petrović o nacionalnom pitanju: uvodna razmatranja

PREDRAG BREBANOVIĆ

Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Uprkos tome što u hijerarhiji njegovih interesovanja naizgled ne zauzima istaknuto mesto, nacionalno pitanje u opusu proučavaoca književnosti Svetozara Petrovića igra važnu ulogu. Stoga se u članku dijahronijski prate različiti vidovi Petrovićevog bavljenja nacijom. Naglasak je na kontinuitetu koji je u tom pogledu vidljiv od ranih indoloških do poznih radova iz oblasti teorije stiha. Posebna se pažnja poklanja autorovom odnosu prema jeziku i kritici esencijalističkog pristupa naciji koju takav odnos podrazumeva. U zaključku se Petrovićevo shvatanje filologije sagledava ne samo kao pokušaj prevladavanja jugoslovenskih nacionalizama, nego i kao osoben doprinos filozofiji istorije i kulture.

KLJUČNE RIJEČI: Svetozar Petrović, nacija, nacionalizam, Jugoslavija, filologija, Srbi, Hrvati

/

Имају неке везе с овом атмосфером и снови, који ми наилазе. Сањам, тако, мало након што се вратисмо из Бомбаја. Устанак, као, почео у Београду. Полиција пуцала и убила 800 људи. Ја огорчен, хоћу одмах да идем тамо. Наш конзул не да, каже – то су наши пуцали, какав си ти наш. Ја кажем – ако су пуцали, онда нису наши и хоћу да идем. Све то у Индији, некако као да је предграђе Београда. Ипак пођем, но зауставише ме на улазу у Београд, карловачки шанчеви. И оно, што смо ми затрпавали некад као омладинци, сада све откопано

опет и нема никаквих пролаза. И нема нигдје никога, све
пусто, и тихо, ноћ, хладна, мртва...

Светозар Петровић,¹

Дневник из Индије, децембар 1955.

/ О једној књизи с оžilјком

Obeležavajući stogodišnjicu rođenja i dvadesetogodišnjicu smrti velikog pesnika, dramatičara i prozaiste, tridesetogodišnji je Svetozar Petrović u zagrebačkom nedeljniku Telegram 11. avgusta 1961. objavio “Pet bilježaka o Rabindranathu (1861 — 1941)”. Protivno najavi iz naslova, taj je tekst bio sačinjen od šest segmenata približno jednakog opsega, pošto se u zasebnoj “Bilješci Pet A” poslovično akribični potpisnik obrazloženo založio i za pravilnu transkripciju književnikovog imena. “Kad želite [...] pisati fonetski, i pisati Rabindranat, budimo dosljedni i pišimo Tagor” – zaključio je instrukcijom Petrović svoj prigodni, ali nimalo banalni prilog, u kojem se osvrnuo i na neke od političkih kratkih spojeva koji su recepciju indijskog nobelovca pratili “u Jugoslaviji i jugoslavenskim književnostima”.²

Središnji delovi uratka, treći (“Prorok Tagore”) i četvrti (“Još o proroku”), ticali su se Tagoreovog strastvenog zastupanja kosmopolitizma i prosvetečnosti, njegovog slobodoumlja i tolerancije, ali i toga da će međuratna Evropa (koju Petrović, negde u veni krležijanske kritičko-materijalističke analitike

- 1 Svetozar Petrović (Karlovac, 1931 – Novi Sad, 2005), književni teoretičar i istoričar, izučavalac stiha i istočnih književnosti, esejista. Studirao u Zagrebu i Alahabadu; predavao u Zagrebu, Novom Sadu i Beogradu; gostovao, kao profesor, u Čikagu i Seulu. Autor je knjiga *Kritika i djelo* (1963), *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti* (1968), *Priroda kritike* (1972) i *Облик и смисао* (1986). Posthumno su izašli njegovi *Spisi o starijoj književnosti* (2007), *Појмови и читања* (2008), *Дневник из Индије* (2012), sabrani radovi o indijskoj (2011) i drugim orijentalnim književnostima (2009), te tri toma prepiske (2014, 2015, 2017).
- 2 Petrović 1961a: 4. U novembru 1926, Tagore je posetio Jugoslaviju. No ako je u zagrebačkom Glazbenom zavodu njegovo predavanje o civilizacijskom sutonu i proteklo ugodno, nastup na beogradskom Novom Univerzitetu ometali su – zvižducima i klicanjem Gandhiju kao nacionalnom lideru – zenitisti. Usledilo je i otvoreno protestno pismo “лепом бенгалском старцу”, koje su Branko Ve Poljanski i Ljubomir Micić, “у име фаланге међународних зенитиста”, štampali u decembarskom broju svog časopisa. Istog će meseca *Зенит* biti zabranjen zbog širenja komunističkih ideja. Vidi Пољански и Мицић 1926; detaljnije o “nesretnim” okolnostima Tagoreovog dolaska, Petrović 1961c: 319–323; za boravak u Srbiji, Datta 2014.

kapitalizma, označava malograđanskom), relativno brzo – iako je prema novo-otkrivenoj stvaralačkoj senzibilnosti u prvi mah, gotovo bez izuzetka, osetila simpatiju – uvideti da joj je od duhovnog pastira potrebniji vođa rajha. A na završetku prvog fragmenta o Tagoreovom proroštvu stoji pasus čija poslednja rečenica, sa ove razdaljine možda i razornije nego kada je napisana, pogađa poput groma.

Gladno tijelo Nacije u trenutku najžešćega bjesnila raspast
će se od svoga bestidnoga žderanja.

Jer ona je od svijeta napravila sebi hranu.

– navodi Petrović, najpre, dva upečatljiva stiha. I onda, nakon što je saopštio da potiču iz finala Tagoreovog *Nacionalizma*, dodaje:

U zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici ima jedan primjerak te knjige u kome je neka nepoznata ruka podvukla riječ “Nacije”, zapisala uz nju sa strane riječ “Osovine” i dodala datum i sat: “27/V 1941 – 11.30”. (Petrović 1961a: 4)

To je, zapravo, sve: treća se bilješka tu okončava. Petrović nije komentarisao ono što je “neka nepoznata ruka” učinila. Držao je, ne bezrazložno, da će samo evociranje učinjenog proizvesti odgovarajući efekat. Takav se njegov postupak, makar za tadašnje prilike, doima po mnogo čemu prirodno. Unutar društvenog okružja u kojem je tih letnjih sedmica brojnim svečanostima proslavljana dvadesetogodišnjica narodnog ustanka,³ podzemna je struja šovinizma po jugoslovensku stvarnost još uvek predstavljala srazmerno manju opasnost od opadajućih dogmatskih i nadolazećih birokratskih tendencija. Godina je 1961. bila neuporedivo manje traumatična i od 1971, a kamoli od 1941. ili 1991. Početkom je šezdesetih zazivati nacionalizam značilo zazivati prošla (i poglavito

3 Skupa sa Tvrtkom Čubelićem i Grigorom Vitezom, Petrović je o istom jubileju priredio antologiju narodnih pesama “o borbi i revoluciji”, pod naslovom *Plameni cvjetovi*. U predgovoru za nju će takođe prozvati “ponekog malograđanina”, ali na lokalnom nivou i u manje turobnom registru – docirajući da “[n]ikad takav neće razumjeti pjesmicu: *Udat ću se za člana Partije, / pa da nema kuće ni avlije. / Što će nama kuća i avlija, / kad nas dvoje školuje Partija.*” (Petrović 1961b: 7) Tokom godina poleta u njegovim su se tekstovima rojile opreke poput one između Petrovićev tekst na koji smo naišli, a koji je – kako nam je otkrio muzikolog Aleksandar Vasić – u beogradskom listu *Омладина* publikovan tri sedmice uoči Rezolucije Informbiroa. Tema: agitacione aktivnosti karlovačke Narodne srednjoškolske omladine oko odlaska na radne akcije, uključiv i izgradnju onog auto-puta na koji se aludira u dnevničkom odlomku koji smo ovde uzeli kao *motto!* Упореди Петровић 1948.

tuđinska, imperijalno-osovinska), umesto aktuelnih ili budućih (tri decenije docnije, ispostaviće se, “domaćih”) zlodela. Ako je Petrovićevu rečenicu ikako moguće tumačiti striktno u duhu vremena u kojem je sročena, rekli bismo da je on njome – skrećući pažnju na nešto ne samo konkretno (jedna knjiga iz jedne biblioteke), nego i dramatično (jedan datum i jedan sat) – nastojao da posvedoči ispravnost i univerzalno važenje Tagoreove osude nacionalizma.

Uostalom, u samom se *Nacionalizmu* (1917) nacija jednači s organizovanim ropstvom, njena logika svodi na samoživost i pokvarenost, dok joj se za istoriju tvrdi da obiluje razbojništvom i neistinama, povređenim ponosom i pogaženim zavetima. Kombinujući analitički, meditativni i apokaliptički ton, Tagore je u tom prozno-poetskom spisu nacionalizam uporedo prikazao kao toksični nusproizvod zapadnjačke, racionalističko-trgovačke civilizacije; kao avetnu apstrakciju i religiju pohlepe čija se razmetljivo licemerna bogoslužnja odvijaju u formi omamljujućih patriotskih rituala, pri kojima se na oltar “golog imena” polaže moralna sloboda; i kao odvratnu, besmislen neman koja redom guta jednu po jednu zajednicu, da bi u konačnici proždrala čitav svet. Šteta što se tom, Evropi tuđom ali vrlo dojmljivo mešavinom sociologije, filozofije i literature Petrović ni u svom članku, ni bilo kada kasnije nije detaljnije pozabavio niti kao indolog, niti kao teoretičar književnosti.

Vratimo li se u Knjižnicu, naša bi istorijska rekonstrukcija, dakle, mogla da glasi ovako: jednog utorka, 27. svibnja 1941 – u danu kada je (što se odskora dâ proveriti i kliktajima miša) Mile Budak u *Narodnim novinama* obelodanio “Uput” o prelasku iz jedne vere na drugu, Benito Mussolini oformio Savet Ljubljanske pokrajine, a okupacione vlasti u Srbiji obznanile da će se slušanje svih inostranih radio-stanica izuzev nemačkih kažnjavati robijom i smrću – Nepoznat Netko se zamislio nad paklom nacionalizma u kojem se zatekao. Naišavši dva desetleća docnije na trag koji je ta osoba ostavila za sobom, neko drugi, ko je u trenutku kada je u tekst *Nacionalizma* upisan endehazijski kontekst rastao, kao desetogodišnji dečak, u svom karlovačkom zavičaju kao jednom od krugova istoga pakla, nije mogao ostati ravnodušan.⁴ Biće da je i zato u svoje beleške o Indijcu umetnuo natuknicu o primerku iz Sveučilišne. Postoji, ipak, i nešto prilično neobično u vezi sa prenetim Tagoreovim stihovima; nešto što,

4 O vlastitom iskustvu rata Petrović nikad nije pisao, niti javno govorio. Ali se, u dnevničkom zapisu sa proputovanja kroz Egipat – avgusta 1954 – prisetio, načas, nemačkih pesama koje su “тако познате нама, јер су трештале 4 године преко ‘разгласних постаја’” (Петровић 2012: 28). Nisu li dirljivo uverljive te dozvane detinje impresije (muzika, reči)?

bar na prvi pogled, preti da ospori ocenu o autorovoj akribičnosti. “[I]ma jedan primerak te knjige”, eliptičan je Petrović – čime vas dovodi u nedoumicu: na koje izdanje misli? O kojem se tačno *Nacionalizmu* radi? Pokazalo se da nas to trivijalno pitanje vodi u epicentar onoga čime smo zaokupljeni. U pokušaju da na njega odgovori, radoznali se istraživač pretvara u zbuđenog detektiva, zapletenog među nacijama i tradicijama, jezicima i pismima.

Naime, u biblioteci koju Petrović naziva “zagrebačkom Sveučilišnom knjižnicom” – a koja se od 1960. zvala drukčije (Nacionalna i sveučilišna biblioteka), da bi 1995. bila prekrštena u Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu (NSK) – Tagoreov se *Nacionalizam* trenutno može pronaći u dva izdanja. Oba su prevodi iz doba jugoslovenske kraljevine: prvi je 1921. potpisao Antun Barac, a drugi 1932. Miloš N. Đurić. Prvi, latinični, izdala je zagrebačka Ćirilometodska knjižara, drugi, ćirilični, beogradska Izdavačka knjižarnica Gece Kona.⁵ Oba su prevodi prevoda: prvi (iako to nigde nije naznačeno) s nemačkog, drugi s engleskog. I tu stvari počinju da se komplikuju, postajući još intrigantnije. Jer, za razliku od Petrovićevog citata, oba su prevoda na ekavici. Barac, štaviše, ne samo da Tagorea nije preveo na jezik (nazovimo ga zasad jednim od njegovih imena) hrvatsko-srpski, kojim je Petrović pisao i na kojem je prepisao i navod, nego prvi jugoslovenski prevod *Nacionalizma*, ko zna zbog čega, nikakve stihove nema i sastoji se isključivo od triju prozних poglavlja (“Nacionalizam na zapadu”, “Nacionalizam u Japanu”, “Nacionalizam u Indiji”). Otuda automatski otpada isprva najizglednija mogućnost: da je Petrović stihove preuzeo od svog profesora.

Preostaje nam, stoga – M. N. Đ. I zaista, njegov prevod donosi odeljak od tri stranice pod naslovom “Залазак века” (i s podnaslovom “*Писано у бенгалском језику последњег дана у прошлом столећу*”), koji sadrži ukupno dvadeset i tri prepoznatljivo psalmolika slobodna stiha, podeljena u pet numerisanih celina. Među njima su i dva koja će Petrović ili neko iz uredništva *Telegrama* – nikakve sumnje nema – naprosto ijekavizirati. Osim što su “тело”, “беснило” i “свет” pretvoreni u “tijelo”, “bjesnilo” i “svijet”, provedena je još

5 U Beogradu će se 1990. pojaviti i latinični reprint Đurićevog prevoda, kojeg nema u fondu NSK. Izdavač je bio Draganić, a tiraž 2000. I mada je Petrović na taj problem ukazao još trideset godina ranije, pesnikovo je (prvobitno pravilno napisano) ime tada bilo paratekstualno preneto u više fonetski nakaradnih formi – “Rebindranat Tagora”, “Rebindranat Tagor”, “Ребиндранат Тагор” – pri čemu je na koricama transkripcija izostala. Kako god, teško je zamisliti godinu u kojoj je čitanje *Nacionalizma* bilo poželjnije. I toliko frustrirajuće.

jedna sitna izmena: “распаће се” je postalo “распаст ће се”. Iz toga se može izvesti (teorijski) zaključak da na delu nije ni bio klasičan, nego takozvani *vakantan* citat, kod kojeg umesto potpunog podudaranja sa citiranim štivom dolazi do određenog, u datom slučaju jezičkog prilagođavanja. Jeste da je Petrović na umu imao Đurićev prevod, ali ga nije tretirao drugačije nego kao polazište za sopstvenu redakciju. Koju bi poneki savremeni jezikoslovac, bez suvišnog premišljanja, okarakterisao kao “prevođenje” sa srpskog na hrvatski.

Takvo je prilagođavanje mirne duše mogao izvršiti i onaj ko će uporedo, u epilogu istog teksta, istrajavati na ispravnoj transkripciji. Pri publikovanju citata u nedeljniku Petrovića nije – kao koju godinu kasnije, u doktoratu o starijoj hrvatskoj književnosti – moralo mučiti ni to što “ne postoje uvijek pouzdane i čvrste granice između jezičnih, stilskih i pravopisnih osobina jednoga teksta”; ni to što se “književni tekstovi, pri citiranju, prevode u pravopis djela u kojem se citiraju”; pa ni to što “razmjerno često pravopisna intervencija pretpostavlja interpretaciju teksta, pretpostavlja sud o tome koje značenje, od nekoliko mogućih, tekst ima”.⁶ Razumljivo je da se u novinarstvu i publicistici oduvek, zarad praktičnosti, pribegavalo opisanom ili sličnom stilskom ujednačavanju.

Nije, doduše, naodmet pripomenuti da je Petrović upravo povodom indijskog klasika iskazivao otklon od ideoloških invektiva najslavnijeg srpskog heleniste (rođ. u Benkovcu Okučanskom 1892). Više je puta polemisao s njim, ali tako što bi mu ime prećutao. Već je u svom debitantskom indološkom radu (kao i najmanje jednom kasnije), ne navodeći ni izvor ni autora, citirao Đurićev predgovor za prevod *Bhagavad-Gite* Pavla Jevtića iz 1929. godine (“Ave, India!”), gde se Evropa proglašava dekadentnom i poredi sa “odsviranom melodijom”, kojoj se protivteža pronalazi u osebnjnoj misaonosti Indije. Po Đuriću se *Homo Balcanicus* početkom veka zadesio na istorijskoj raskrsnici, pred spasonosnom opcijom raskida sa Zapadom i okretanja k Istoku, dok se mladi

6 Petrović 1968: 103 n1. Ortografiju komotno možemo zanemariti: ćirilčne navode u novinama koje su na latinici nije realno očekivati, kao što ih nije realno očekivati ni u latiničnim sekcijama aktuelnog “samostalnog srpskog tjednika” *Novosti/Новосту*. Na ovoj se očiglednosti zadržavam eda bih u prolazu registrovao kako je Petrović, koji ni u svojoj disertaciji neke citate nije prevodio, počev od sedamdesetih ispoljavao sklonost ka praksama kombinovanja različitih jezika i pisama. Jedan od fenomena koji mu je u tekstologiji trajno išao na živce nazivao je “изразитим пуризмом наше данашње ћирилице” (Петровић 1975: 14), pod čime je podrazumevao normiranu nepropusnost standardizovanog pisma za druga znakovlja, prevashodno za ukinuta slova. O Petrovićevoj ćirilici više u narednom odeljku.

proučavalac – koji, četvrt stoleća kasnije, tek što je doputovao sa dvogodišnjeg studija iz Indije – u svom izuzetno informativnom prikazu prijema indijske kulture u Jugoslaviji na tu tezu obrušava docirajući da

[r]azbukitali nacionalizam, koji svoj kompleks prema Zapadu izivljava bar programskim odbacivanjem zapadnoevropske kulture, zanosi se maštanjem o jugoslavenskoj rasi, a vidovdanski ustav dopunjuje vidovdanska etika. (Petrović 1955: 394)

Bilo je to uzimanje mere unitarističkom nacionalizmu iz rane faze postojanja Jugoslavije. Rođen na Vidovdan, preciznije na desetu godišnjicu ustava kojeg apostrofira, pisac gornjih redaka ni o Đurićevoj *Видовданској етици*, štampanoj u Biblioteci Jugoslavenske nacionalističke omladine (Зарпб: Српско академско друштво “Ђерош”, 1914), nije mogao suditi pozitivno; ali, čini se da je u insistiranju na prožimanju dotičnog ustava i dotične etike (da li opet inspirisan Krležom ili njime nesvesno zaražen?) preterivao. Ako je jedno dopuna drugoga, ne bi li relacija između njih – u krajnjoj liniji i zbog hronološkog sleda, pošto je Vidovdan sa pratećom svetonazorskom aparaturom, čak i prema dekonstruktivnim književno-arheološkim interpretacijama, stariji od Jugoslavije – trebalo da bude obrnuta?

Nezavisno od toga, “indoslavenski panhumanizam” će se na Petrovićevom udaru naći i u drugom tekstu kojeg je o Rabindranathu objavio 1961. godine (“Tagore u Jugoslaviji”), gde su bili predloženi podaci dobijeni na osnovu metodološki inovativnog, empirijskog (statističkog) fundiranog ispitivanja triju talasa pesnikove popularnosti u nas. Ono je samo neupućene moglo iznenaditi nalazom da je *Nacionalizam* “najvažnije Tagorovo djelo za Jugoslaviju dva desetih godina” (Petrović 1961c: 316). Đurić je i tu figurirao jedino kao jedan od pobrojanih prevodilaca; njegove ideje, mada ih se osporava, ponovo nisu atribuirane. Možda je autor hteo da ga poštedi komplikacija, jer su helenistova shvatanja pripadala jednom drugom vremenu, sa čijim bi duhovnim i naročito političkim kontekstom njihovog nekadašnjeg pristalicu u novoj Jugoslaviji bilo nezgodno povezivati?

Međutim, od onoga što je mislio o Đuriću ili toga kako se, u godinama kada je biblioteku knjižnicom zvao, ophodio prema ekavskim prevodima na ćirilici, nama je značajnije to da je Petrović – očekivano – izneo istinu o knjizi iz NSK.

Poručite li u *tom* zagrebačkom “књигохранилишту” *taj* beogradski *Национализам*, videćete da je “neka nepoznata ruka” unutar njegovih korica

doista intervenisala (ne samo kod “Гладног тела Нације”, ni samo u “Заласку века”). Zagonetna notica je posle skoro šest decenija i dalje tu, na stranici 129, izazivajući uzbuđenje kao i kada ju je Petrović otkrio. Aura predmeta ne iščezava ni pri tehničkoj reprodukciji:

1

Последње сунце овога века залази у кр-
ваво руменим облацима Запада и у вихору
мржње.

Гола себичност Нација, у својој опијеној
и махнитој похлепи, игра коло уза звекет ма-
чева и уз лавез осветних песама.

2

Гладно тело Нације у тренутку најжеш-
ћега беснила распашће се од свога бестиднога
ждерања.

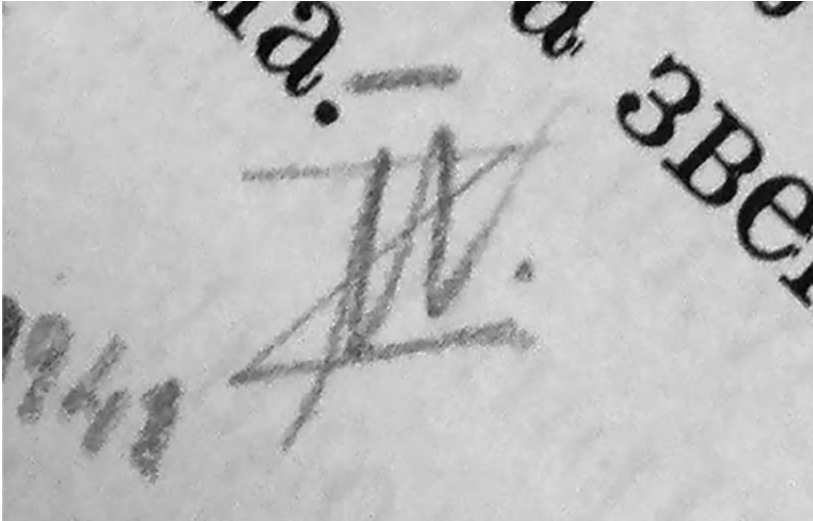
Јер она је од света направила себи храну.

Sve i ako poezija jeste ono što se uvek izgubi u prevodu, teško je ovom nizu izvorno bengalskih stihova (pretočenih u posrbljenu varijantu engleske deskriptivne proze) ne pridružiti i tri naredna, koji zajedno sa njima tvore poetsku celinu:

И докле га она пожудно лиже и черечи и гута у великим
залогајима,
она све више буја и буја
док усред те срамотне гозбе изненада не сиђе зрак
небески и прободе њено свирепо срце. (Тагор 1932:
129—130)

Istovremeno, namah se uočava da latinična marginalija koja prati ćirilicom otisnute stihove neznatno odstupa od Petrovićevog opisa. “OSOVINE” je pod

navodnicima i ne stoji sa strane, nego iznad reči “Нације”, koja faktički nije podvučena, nego (matematički kazano) nadvučena. Još je interesantnije to da je pokraj datuma dopisano nešto što bi lako mogao biti nečiji potpis.⁷ Imajući u vidu da je kosa crtica iznad štampane tačke jedan od načina na koji je ista ruka sporadično dejstvovala i na nekim drugim mestima u knjizi, pretpostavljam da bismo taj potencijalni paraf, osmotrimo li ga pažljivije i pod inim uglom, mogli dešifrovati kao “Z.M.”:

Ili kao nešto drugo? Ili treće...

Protekle su godine i decenije (u Hrvatskoj i Srbiji su *barce* i *đuriće* zamenili *banci* i *đurići uveoci*), usled čega Petrovićev opori *hommage* neznanom čitatelji ili čitaocu danas doživljavamo unekoliko drugačije – dovoljno drugačije da nam je ta mala epizoda mogla poslužiti kao polazna tačka. Suočavanje s ožiljkom koji nosi NSK-primerak *Национализма* neminovno nas uvodi u razmišljanje o Petroviću kao čoveku knjige i njegovom odnosu prema naciji kao izvesnoj vrsti ožiljka.

7 Ipak, ni to u potpunosti ne potire onu najčudniju hipotezu, od čijeg sam se iznošenja dosad uzdržavao. Saopštitiću je u formi pitanja: a šta ako je prezentovane tragove na primerku Đurićevog prevoda za sobom ostavio – Petrović sâm? Drugim rečima, ako je priča o “nekoj nepoznatoj ruci” mistifikacija? Odgovor je jedno rezolutno *pa ništa*.

/ O frazama i fazama

Za najavljenju problematiku nije nebitno da je *Telegram* od 1960. do 1968. izlazio pod egidom “Jugoslavenskih novina za društvena i kulturna pitanja”; da je zatim do 1970. i privremenog gašenja bio “Tjednikom za suvremena pitanja društva i kulture”; te da se, od 1971. do 1973. i definitivnog nestanka, prodavao kao “Hrvatski list za pitanja kulture”. Najpoznatiji je ostao po tome što je u njemu, 17. marta 1967, obelodanjena “Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika”.

U razdoblju obeleženom dešavanjima oko nje, Petrović odavno nije sarađivao s tim glasilom. Bliži su mu bili proklamovana partijska politika i – više nego ikad pre ili posle – oficijelni diskurs.⁸ Da li se povezanošću sa onovremenim centrima moći može objasniti i to što su za Dan pobeđe 1967. godine na naslovnici zagrebačkog *Studentskog lista* osvanule njegove “Tri moguće lozinke za idealno sveučilište”? Kako i biva pri sličnim socijalnim komešanjima, od iznesenih lozinki (dostići svetski kvalitet naučnih istraživanja; osigurati široko opšte obrazovanje stručnjaka; obratiti se međunarodnom radničkom pokretu sa svojim “pionirskim iskustvom” koje je “ova zemlja” stekla u “izgradnji sistema samoupravnosti”) više je govorila njihova namena ili narudžba, odnosno to što ih je Petrović sastavio za potrebe prvomajske Sveučilišne akademije, puštajući ih u javnost nakon što je, kao istaknuti “društveno-politički radnik”, nastupio pred tim svečanim forumom. Deluje nadrealno, ali i jednoznačno da se – nepune dve nedelje posle afere s Krležinom ostavkom na položaj u Centralnom komitetu SKH – govornik u uvodu te besede, nalikujući nekakvom poetski nastrojenom ideološkom komesaru, dosetio da je Praznik rada nekada davno bio “drevni praznik proljeća, nagovještaja obilne žetve, plodnosti polja i napretka sela” (Petrović 1967: 1). Jezičke politike ili međuna-

8 Bio je – sa Veljkom Cvjetičaninom, Verom Horvat i Franjom Grčevićem – u partijskoj komisiji koja je na zagrebačkom Filozofskom fakultetu izrekla disciplinske mere sledećim potpisnicima: Miroslav Brandt (isključenje); Ljudevit Jonke (poslednja opomena); Ivo Frangeš (*nota bene*, član poverenstva pred kojim je Petrović prethodne godine doktorirao) i Josip Pupačić (ukor); Miroslav Vaupotić (opomena). Podrobnije o tome, Višnjić 2017: 260; za vedrije prisećanje na Petrovićeve aktivnosti u fakultetskoj partijskoj ćeliji s početka šezdesetih, vidi ulomak “Kazna za pizdariju” iz memoara jednog od njegovih najtalentovanijih studenata (Mandić 2009: 90–91). Uzgred, ne uklapa li se Petrović po manje-više svim kriterijima u politički profil ocrtan ciničnim Višnjićevim podnaslovom *Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951. – 1971.*?

cionalnih odnosa nije se doticao ni u nagoveštajima, premda slutimo da mu je i jedno i drugo (pre)bivalo u (pri)mislima.

Koliko god znakoviti, takvi momenti ne otkrivaju, objektivno, mnogo više od truisma koji će autor kroz nekoliko godina, u izmenjenom političkom krajoliku i distanciran prostorno, sažeti u aksiom “*da neke faze (i neke fraze) svatko mora za sebe proživjeti sâm*” (Petrović 1972: 292). Zato nam oni u analizi neće biti presudni. Pisati o tome kako je svetlosni snop Petrovićeve misli osvetlio nacionalno pitanje zametan je, delikatan i pipav posao, koji obiluje (intelektualnim) iskušenjima i (političkim) rizicima. Priroda je takvog posla interpretativna, što znači da odmah, zajedno s onim koga interpretiramo, moramo upozoriti na to da “opasna je pretpostavka da samo jedna interpretacija može biti ispravna” (63). Dakako da tom opasnošću nije obuhvaćen Petrovićev odnos prema *nacionalizmu*, koji je bio postojano i bezrezervno negativan, te kao takav nikakvu interpretaciju ne ište. Sa samom je *nacijom* drugačije i teže, tim pre što je mnogi čitalac – kada se nađe pred začudnim ukrštajem potencijalno eksplozivne građe i fascinantnog autorskog pisma (koje vam, ako mu ne zapratite digresivni *flow* i ne saživite se s njegovim manirističkim kôdom, nikada neće postati čitko) – voljan da ustukne i prepusti se čarima pojednostavljivanja i uzajamnog svođenja jedne (npr. leoštrausovske) ezoterije na drugu (npr. kardeljevsku). U tom je pogledu preko potrebno ugledati se na samog Petrovića kao nekoga ko, između ostalog, spada među najstrpljivije čitaoce koji su hodali ovim krajevima. Nije li baš on, pišući o Lazi Kostiću, zapazio koliko je pogubna ona *arogancija interpretacije* koja “мисаоне мотиве у дискурзивним текстовима мисаоних људи а priori очекује да нађе у ономе о чему они сами изричито не говоре” (Петровић 1986б: 58)?

Ukoliko se, dakle, upuštate u tumačenje Petrovića, poželjno je da se uzdržite od bilo kakvih učitavanja i povinujete se principu po kojem je za mišljenje bilo koga o bilo čemu najuputnije priupitati njegove ili njene – tekstove. Ali tom principu moramo, kao neku vrstu (samo naizgled kontradiktorne) dopune i metodološkog podsetnika, pridružiti i jednu ništa manje petrovićevsku opomenu: da najveći greh tzv. biografske kritike nije bio povezivanje života i dela, nego to što je delo tumačila životom, umesto da čini obrnuto. Svaki tekst, pa i svaki Petrovićev tekst, *jeste* biografsko svedočanstvo.

Izuzev na onome što *nije* zapisano ili izgovoreno, analiza koja sledi *neće* se primarno bazirati ni na događajima, ne isključujući ni kardinalnu razdelnicu: Petrovićev velom tajnosti i trača obavijeni odlazak iz Zagreba i prelazak u

Novi Sad, koji se zbio 1970. godine. Iz poštovanja prema osobi o kojoj se piše, poštovaće se i njen *credo* po kojem događaji, “bar u sferi mišljenja, ništa ne dokazuju” (Petrović 1992: 25). Na njih ću se obazirati samo ilustrativno i uvek uz podastiranje izvora koji, samim svojim postojanjem, ukidaju privatni karakter dogođenog.

Sagledana iz tako izoštrene vizure i ograničena na eksplicitne inkarnacije, nacija se u Petrovićevom opusu javlja kao *complex word* (W. Empson) i tema-ponornica, koja naizmenično izbija na površinu i netragom nestaje. Periodi kristalizacije spoznaja (polovina šezdesetih, rane sedamdesete) smenjuju se s intervalima napadnog zaobilaženja (prelazak iz osamdesetih u devedesete). Stiče se utisak da je, unutar svakog od domena književnih studija u kojima se ogledao (metodološkog, dijahronijskog, komparatističkog, kritičkog), Petrovića Fantom Nacije – kao i Fantom Nauke, koji ga je takođe progonio – sve vreme vrebao iz zasede. Zato i ne čudi kada, u uvodu jednog od navođenih ranih radova, netom posle opaske da “Tagore sâm znao je pokazati koliko ne trpi nacionalizam”, usledi i primedba da isti “nije nikad trpio kratkovidno i besmisleno gomilanje činjenica” (Petrović 1961c: 310) kakvo je u pozitivističkom, na prirodne nauke oslonjenom (i od Čoveka, po piscu *Nacionalizma*, otuđenom) proučavanju književnosti bilo preovlađujuće.⁹ Od samoga je početka Petrović bio svestan da se robovanje naciji okončava smrću individue, a robovanje nauci smrću kritike; da je humanistički nacionalista jednako nemoguć kao i humanistički specijalista.

Specijalizaciji se suprotstavio i u “Trima lozinkama...”, podvlačeći da je njen produkt “čovjek koji znade sve o ničemu”, dok je naciju povezivao s etičkim partikularizmom, misleći o njoj ono što je u raspravi o istoriji indijske književnosti rekao za koncept stilske epohe kakav je baštinió *Geistesgeschichte*: da je zona “krupnih a mutnih antitetičkih karakterizacija”, i “nasilnih a površnih generalizacija” (Petrović 1984: 14).

9 Isto tako, Petrović se u indijskom dnevniku svako malo žali na scijentizam komunistâ. Za njega marksizam nije (kao što je za Maxa Eastmana u jednoj etapi bio) zadnja reč nauke, nego na etici utemeljen, zahtevan *Weltanschauung*: “[O]во што називам својим комунистичким увјерењем (како сам га схватио) нисам стекао слиједећи Марксову аргументацију о економској нужности комунизма, већ увјеривши се о његовој егичкој нужности” (Петровић 2012: 130–131), поручује младани партијас будућем лингвисти Кrunoslavу Pranjicu 30. oktobra 1954. iz Alahabada – poentirajući da nam “живот намеће проблеме нерјешиве диаметром” (126) i domećući како је, “кад суди[м] о нашој земљи” (131), приправан да буде критичан, али како не намерава да ју потценjuje.

Utoliko nam nije prihvatljivo tvrđenje da je Petrović – kome je iz mladosti uistinu “остао појачан страх од национализма, посебно хрватског, а онда и сваке друге врсте, укључујући и српски” (Грчевић 2006: 237) – duhovnu zaštitu od stihije mase pronalazio u nauci. Tamo ju je možda tražio: ali, koliko god da jeste (neuobičajeno solidno za ondašnjeg filologa) bio upućen u kibernetiku i digitalizaciju, koliko god da nije prestajao da se interesuje za kvantifikaciju svega što se kvantifikovati može (od njega ćemo tako saznati i za kalkulaciju po kojoj je u zapadnoevropskim literaturama tokom 16. stoleća spevano oko 300,000 soneta), on je permanentno potcrtavao da je stvarni potencijal primene naučnih metoda, ne izuzimajući ni lingvističke, u njegovim matičnim oblastima veoma ograničen. Mada mu je vazda na pameti i na usnama bilo Goetheovo geslo da nema patriotske nauke – koje je, zajedno sa *dictumom* o neophodnosti istraživanja istraživača, te gledištem o pogubnosti hantingtonovskog, na zloupotrebi ideja A. Toynbeeja zasnovanog koncepta *clash of civilizations*, i tokom svog oproštajnog kursa o E. R. Curtiusu i R. Jakobsonu (održanog školske 1995/96. na beogradskoj Katedri za opštu književnost i teoriju književnosti), poput sopstvenog zaveštanja, uporno ponavljao – Petrović je jako dobro znao i da postoje *more things in heaven and earth, Horatio*, od kojih te nauka ne može spasiti. Nisu, ni među studentima, bili retki oni kojima je (ne samo fizionomijom, nego i “mozgom”) ličio na engleskog hemičara; ali je on u sebi krio i puno toga od indijskog budiste, fatalistički prepuštenog nedokučivoj zamršenosti uzročno-posledičnih relacija u ovozemaljskom bivstvovanju.

Uglavnom, onako kako je nastojao da sa naukom ima čiste račune, naciji je Petrović pokušavao da umakne. Češće iz nužde nego svojevolumno, on je na njen sirenski zov odgovarao visoka (“iz vazduha”) ili “na daljinu” (artiljerijski). Samo u nekoliko navrata nije mogao ili nije želeo da eskivira čeonu, *at two-swords length* susret. Rezultati tih okršaja neće biti vidljivi ukoliko se čitalačkom rekonstrukcijom – nikako drugačije nego pomnim praćenjem zavijutaka u jednoj zapletenoj i kultivisanoj sintaksi, kakvu je autor negovao – preliminarno ne ustanove neke od tačaka koje određuju duži u čijem je preseku locirano težište njegove (nimalo hladne) misaonosti.

Simptomatično je, recimo, da se svagda duhoviti Petrović, od koga bi se očekivalo da nam pod krabuljom ljubopitljivog Kineza zajedljivo isporučuje vusanpejovske improvizacije *contra* nacionalističkih mitomanija i resantimana, sa nacijom nikada nije čestito našalio. Ako bi i spominjao to uže o koje su obešene obe Jugoslavije, namenio bi mu onu svoju “иронију на изглед

благе ђуди али оштрих зуба”, ironiju lapidarno (razgovorno, stereotipno) ali ne i neuverljivo dočaranu, jednom, као *kordunašku* i “утанчану на дугим седељкама око логорских ватри после битки широм Европе” (Марић 1986: 199).

С друге стране, нација је према Петровићу умела да буде итекако груба. Neretko му се светила, из потaje или отворено; за живота, али ништа мање и после смрти. Био је сурово утериван у српство и још суровије искључиван из њега. Мало је кога нација толико одредила као Петровића, излажући га – и у Хрватској и у Србији, које су се према њему местимиче оphodиле попут кафкијанских казњеничких колонија – механизмима идеолошке и идентитетске интерpelације. Није ли подједнако мучно било motрити како га Dubravka Oraić Tolić 2004. подло изоставља из свог приказа Zagrebačke школе у *Festschriftu* Aleksandru Flakeru,¹⁰ као и како га Petar Milosavljević 2007, izjednačavajući sonetofiliju sa srbožderstvom, besramno proglašava izdajnikom čija je jedina misija ostvarenje “hrvatskog” filološkog programa?¹¹ Ni hrvatski, ni srpski nacionalizam – u liku svojih kreatora i podstrekača iz redova profesorijata i литературоведов, који Petrovića u jednoj palanci prečutkuju, a u drugoj učutkuju – nikada se nisu dvoumili oko njegove et(n)ičke nepodobnosti, i nikada prema њему nisu imali milosti. Niti će је, s obzirom na to da Tagore nije grešio kada је “Нацији” pripisivao “свирепо срце”, ubuduće imati. Jedno је зато сигурно: Petrović је mogao, može i моћи će biti samo жrtва nacije, nikako njen heroj.

10 Vidi *Oko književnosti*, 21–48. Četvrt века ranije, sâm је Flaker – podstaknut priređivanjem јednog književnonaučnog zbornika u sssr-u – Petroviću pisao како “poseban problem predstavlja za njih jesi li hrvatski ili srpski literaturoved ili hrvatski literaturoved u Srbiji ili pak srpski literaturoved u Hrvatskoј ili pak literaturoved srpskog naroda u Hrvatskoј na privremenom radu u Srbiji sa stanom u Vojvodini. Savjetovao sam da riješe najjednostavnije: vojvodanski literaturoved, školovan u Hrvatskoј, zaposlen u Beogradu. Ali oni očitо nisu skloni ovakvim opširnim i nejednoznačnim tumačenjima, pa su zbog Tebe uopće odustali od nacionalnih oznaka, pa ćemo zbog Tebe biti svi Jugoslaveni. Eto vidiš како doprinosiš unitarističkoј koncepciji zbornika. Oni na to, dakako, јedva čekaju!” (*Prepiska Svetozara Petrovića sa zagrebačkim kolegama*, 93) Dobre namere i smisao za humor nisu (ili bar nisu bili) sporni, ali је karakteristično da Flaker Petrovića 1979. nije povezo ni sa Jugoslavijom, ni sa Srbijom. Kod Flakerove naslednice neće pak biti ni dobrih namera, ni humora, ni samog Petrovića... i sve to zbog jugoslovenske i srpske stigme. A nije li stvarni Petrovićev status unutar hrvatskog akademskog miljea – iz kojeg će mu stići više nekrologa nego iz beogradskog – najtačnije dočaran time što је kazano da “bio је nešto poput odsutnog božanstva, koje је napustilo svijet nakon što га је stvorilo” (Levanat-Peričić 2013: 276)?

11 Pogledaj Милосављевић 2007: 212–232; за osudu tog napada, Brebanović 2007.

Iz toga ne sledi i da smemo žuriti sa sudom o njegovoj anacionalnosti. Ukoliko i taj najneposredniji aspekt nekoga interesuje – ukoliko ga manje od *nacionalnog pitanja* zanima *pitanje nacije* – neka izvoli videti kako se Petrović “pisao” u anketnom listiću za *Ko je ko u Srbiji* (1991). Ali naciji, nijednoj naciji on nije pristajao da pripada drugačije nego u onom *krajiški* ozbiljnom i teškom smislu u kojem je i Freud, prema poznatoj odrednici Isaaca Deutchera, bio “nejevrejski” Jevrejin. Ni za Petrovića, kao ni za izumitelja psihoanalize, identitet nikada nije bio pitanje genetike. Bivajući skeptici i materijalisti, njih su dvojica, svaki u sopstvenom delokrugu i sopstvenom spisateljskom tehnikom, *sve* identitete – mnogo pre no što će ih novija teorija definisati kao tačke privremenog vezivanja za subjektivne položaje koji se uspostavljaju posredstvom diskurzivnih praksi (up. npr. Hall 1995) – razotkrivali kao heterogene i nestabilne teksture, spram kojih je neophodno zadržati odstojanje. William James bi rekao da drugačije ne može ni biti sa osobama čija narav nije nežna, nego žilava. Razlika je u tome što je Petrovićev negativan impuls prema nacionalnom monolitu ujedno i model njegovog odnošenja prema metanaracijama uopšte. Izuzimajući u neku ruku marksizam – čiji je format još u Indiji srezao na “егичку нужност” iliti dužnost, dok ga je u samoj književnoj kritici, po pravilu, proglašavao štetnim – Petrović se odista nije dao zavesti “velikim pričama”. To se lepo vidi i iz njegovog zaziranja od “općih” teorija koje je, u nekima od njihovih versifikacijskih izdanaka, ležerno diskvalifikovao kao “претежно забављене настојањем да у новој истраживачкој ситуацији некако асимилирају властито доктринарно наслеђе” (Петровић 1986a: 122).

U Petrovićevom polustoletnom gombanju s nacijom mešali su se porodični i stručni interesi, preplitali politički odazivi sa teorijskim imperativima. Zato i njegovih uvida u njenu prirodu ima raznih: jedni su plod iskustava i samoanaliza (jer na tlu humanistike valja i polaziti od “metoda vlastite kože”); drugi proističu iz lucidnog promišljanja društvenih (ne)prilika, jugoslovenskih i svetskih; do trećih on dospeva zahvaljujući istorijskim izučavanjima ovdašnjih i inostranih (kako zapadnih, tako istočnih) književnosti i kultura; četvrti su ishod filozofski zasnovanog pojmovnog mišljenja. Najveći iskoraci, što nije neinteresantno (niti govori nepovoljno o naučnom životu u SFRJ), načinjeni su na dvama simpozijumima (Sarajevo, 1964; Herceg Novi, 1970). Posthumna dela Petrovićeve, dnevnička i epistolarna – ukoliko im pridete s filološkom i svakom drugom smotrenošću – mogu vam pomoći da razaznate

emotivne i karijerne koordinate čitavog jednog unutrašnjeg kosmosa u kojima su njegovi stavovi elaborirani; ali su pasionirani čitaoci kontinuitet autorovog opredeljivanja u spekulativnim i praktičnim “nacionalnopitanjskim” debatama mogli da nazru i mnogo pre no što će nam ona postati dostupna. Najzad, uvažimo li i to da su se Petrovićevi nazori fermentirali, kako je on sâm voleo eufemistički da kaže za ličnosti koje je cenio, “u sudaru sa kompleksnošću istorijskog vremena”, taj kontinuitet potresno svedoči ne samo o njegovoj doslednosti, nego i o intelektualnom poštenju. Radeći u različitim jugoslovenskim centrima, menjajući univerzitetske afilijacije, krećući se suvereno kroz brojna disciplinarna područja, putujući po crti vlastite znatiželje i profesionalnih kontingencija najpre na Istok (Indija, pedesetih), pa na Zapad (SAD, šezdesetih i sedamdesetih), pa iznova na Istok (Indija, osamdesetih; Južna Koreja, devedesetih), on ni u nacionalno najosetljivijim poljima istraživanja – kakva su dubrovačka književnost ili potonja petrarkistička i sonetna pesnička tradicija hrvatska i srpska, kojima se neumorno i u suštini bez predaha bavio – nije napuštao sopstvena stajališta.

/ О мом језику

Ništa manje energično, dapače tvrdoglavo, držao se on i *svoga* jezika. U predgovoru za vlastite sabrane radove o stihu, sredinom osamdesetih, naglasio je:

Како су текстови настајали у току дугог времена, а моје су се склоности у језичкој употреби и моје правописне навике при том понешто мијењале, дјеломично и зато што сам у различитим дијеловима овог времена живио и радио у разним нашим срединама, постоји међу текстовима нека мала језичка и правописна неуједначеност. У њу нисам желио дирати. Све те алтернативе језичке и правописне, сви ти напосе алтернативни називи, припадају мом језику и сматрам их у њему у начелу подједнако могућима и добрима. (Петровић 1986a: 5—6)

Zanimljiva je i nadasve važna ta ispovest. Stilizovana u žanru kojeg je autor ranijom prigodom prozvao “autoreferatom”, ona ima dalekosežne implikacije. Pre svega, na koji to jezik Petrović misli? Vrlo jednostavno: na jedan jezik

kompleksan; na normu koju je kroz vreme sâm izgradio pišući i predajući; na oruđe sopstvenog izražavanja iskivano dugotrajnim, stvaralačkim naporom. To je jezik inkluzivan i gibljiv, sugestivan kakav može i mora biti jezik snažnog pisca. Jezik je to doista *njegov*, i on se njime služi onako kako su se, opet prema *le juste mot* Petrovića samog, Laza Kostić i Jovan Andrejević Joles obilato služili jezikom Vukovim – *slasno*. Na završetku paragrafa čiji je početak maločas citiran, mi osećamo kako autorova rečenica odiše nekim (za)čudnim, prkosom začinjenim ponosom:

Радоваће ме, свакако, ако та неуједначеност не буде
сметала читаоцу ни тако што би му при читању
непотребно на себи задржавала пажњу, али не могу рећи
да ме неће радовати ако некога буде љутила (нека га
љути, несрећу).

Prethodno nam je bilo preporučeno da se, ako smo ičim zbunjeni, latimo predmetnog registra knjige. Ali, zar za “алтернативе језичке и правописне” lek može da bude popis pretežno metričkih pojmova – ma kako detaljan bio, i ma koliko jezikâ obuhvatao? Zar onaj ko piše ko, a ne tko,¹² sme pisati i примјетљиво, a ne приметно ili makar примјетно? Petrović se, u stvari, već tu obračunava s jednim posebnim čitalačkim tipom, čiji nam portret nudi u sedam reči, naslikavši ga efektno kao “онога ко би сâм радо збуњен био”. Takvoga, “несрећу”, odstupanja ljute: on ih ne smatra dobrodošlima, ona ga вредају. Radујуći se *nesrećinoj* ljutnji (jer, veli, ne može reći da njome obradovan neće biti), autor kao da namiguje onima kojima neujednačenosti ne smetaju. Isticanje nade da ih one neće dekoncentrisati bilo je ironično rabljenje prastarog književnog toposa samounižavanja, u čijem će prepoznavanju kompetentni čitaoci – kakve je profesor odgajao – uživati.

Naravno da se u tom uživanju ne sme biti politički naivan, jer sâm Petrović politički naivan nipošto (ili, kako bi on, persiflirajući retoriku međuratnog sukoba na jugoslovenskoj književnoj levici, umesto “nipošto” metnuo: *zaboga*) bio nije. Zbog svega što je proživio, on naivan nije mogao biti. Ali, ni činjenica da je naš proučavalac za *smislom* stihova tragao u njihovom *obliku* (usled čega se pri interpretaciji pesme Ivana Slamniga “1944” fokusira prevashodno na njeno strofičko ustrojstvo), kao ni činjenica da su ga u poeziji, generalno,

12. У Облику и смислу opaklo му једно једино “тко”, i то у оном делу књиге који је пренет из доктората, где још писао је (два десетлећа раније) “тко”. Упореди Петровић 1986а: 67.

intonacioni činioци заokupljali više od *nacion(al)ih*¹³ – što nas neodoljivo seća na Petrovićevo tumačenje po kojem je Jakobson snevao da u slovenske jezike bude vraćen dual umesto da se Sloveni ujedine u sveslovensku državu – ne znači da citirana mesta iz predgovora knjige o stihu nisu politički *statement*. Politička je bila i autorova kritika svakovrskih instrumentalizacija književnosti “na prostoru na коме je književna scena veћ kojih dvjesta godina najчешће ипак борилиште на коме се међусобно гушају супротстављене утилитаристичке поетике” (Петровић 1986а: 8). Naposlтку, politički se podtekst u *Облику и смислу* na makrostrukturnom planu osećao već u samom, čak i za dekadentni socijalizam egzotičnom spoju ijekavice i ćirilice, koji će tek u osamostaljenoj Hrvatskoj postati pravno regulisano i u svakodnevici prepoznatljivo, mada ne uvek poštovano identitetsko obeležje Srba. Smemo li takav ukrštaj, svesni da ćemo u jednakoj meri razgneviti srpske nacionaliste i hrvatske naučnike, redukovati na formulu *pismo srpsko, jezik hrvatski*?¹⁴

Kako bilo, Petrovićev izbor iz jezika imao je svoju cenu, koja mu je unapred bila poznata. Proučavajući pesnike poput Jovana Pačića, sa kojima se (ne samo zbog metričkih preferencija) donekle i poistovećivao, on je uvideo da je njihova nekanonizovanost posledica izbegavanja “prostijeg narečja”. Uprkos tome, opredelio se za samosvojnost, koja na kraći rok neminovno biva recepcijskim hendikepom. Osim što se pokazao nepristupačnim, njegov je idiom bio i dijametralno suprotan standardu koji su posle Prvog svetskog rata usvojili brojni jugoslovenski književnici i kojeg se, prevodeći *Nacionalizam*,

- 13 Obavezno priviri u njegovu leksikografsku jedinicu “Budnica” iz *Rečnika književnih termina*, gde je formalna preciznost u opisu vrste bila praćena preciznošću u književnoistorijskom i književnokritičkom rasuđivanju o samim egzemplarima: “Njihov je utjecaj u političkom životu bio ogroman, važnost im u istoriji hrv. muzike nije mala (napose u nastanku hrv. opere), umjetnička vrijednost tekstova, međutim, u pravilu je vrlo skromna.” (Petrović 1985: 85).
- 14 Beogradom je dugo kružila anegdota prema kojoj je tokom devedesetih jedan kandidat za akademika – autentični umetnik (kompozitor) i intelektualac, poznat ne samo po tome što nije prošao kroz onu za pripadnike svog naraštaja rutinsku političku preobrazbu (jer niti bio je komunist, niti postao je nacionalista), nego i po svojoj šarmantno-čangrizavoj pozi – na pitanje znatno mlađeg kolege (ovde već spomenutog u trećoj fusnoti) da li i briljantnom pojedincu kakav je Svetozar Petrović ima šta da zameri, najpre navodno začuťao, a onda odbrusio: “Imam! Nastavio je da piše na hrvatskom i kada je došao u Srbiju.” Da li se makar dopola (podražavajući čaršijski nacionalizam) zavitlavao, da li je znao šta se zbivalo nekad (na zagrebačkom Filozofskom), i da li je mogao da pretpostavi šta će se (sa jezikom u Hrvatskoj) zbiti posle? Konačno: bi li mu se, da je poživeo, svideo projekat poput “тједника” *Novosti*? Iskreno sumnjam da ne bi.

Barac – videli smo – disciplinovano pridržavao. Oni su se odricali ćirilice (Srbi) ili ijekavice (Hrvati), dok se Petrović neće odricati ni jednog ni drugog. Na protiv: u zrelih će se godinama promišljeno i kreativno koristiti celokupnom štokavskom ostavom, ali će ići i dalje od toga, ostvarujući nešto što bismo nazvali *jugoslovenskim jezičkim barokom*. Dozvoljavao je sebi pored ostalog i to da vlastitog kritičara iz *Naših razgleda* opsežno citira na slovenačkom (up. Petrović 1972: 147–148 n5). Specifičnošću jezičke prakse – time što je u ćirilicu selio i tekstove kakav je “Obijest i gorčina, i stihom, kod Kranjčevića” (1984) – Petrović je na svakom koraku morao intenzivno iritirati razne rigidne sorte iliti svoje: jednu (istrajno ijekavskim) govorom, drugu (učestalo ćirilničnim) pismom, treću svojom idiosinkratičnošću i neortodoksnošću (zbog koje mu zasigurno ne bi smetalo što je njegovu prepisku sa američkim prijateljima sin mu Ranko prevodio sa engleskog na ekavicu, i što je ona štampana latini-com).¹⁵

Postepeno je, međutim, sve iritiraniji postajao i on sâm. Još u *Kritici i djelu*, pišući o “invaziji” nauke o jeziku na studij književnosti, Petrović se – kritikujući čistunstvo Tome Maretića, koji je u *Hrvatskom ili srpskom jezičnom savjetniku* (1924) eliminisao *hir* i *laticu* – ogradio od pozitivističke lingvistike i njenih izгона reči iz književnog jezika. Utvrdivši da se odstranjivanja reči-uljeza po pravilu vrše iracionalno i na temelju “*znanja podrijetla*” (Petrović 1972: 154 n3), on se rasvetljavajući tu pojavu (krajnje netipično) oslonio na psihološku antropologiju Malinowskog i učenje o lingvističkim tabuima. Malo godina nakon toga, konstatujući da je komunikacija u tehnološki uznapredovalom svetu otežana zato što je čovek postao “naviknut da reagira samo na riječi

15 Nisam pak siguran da mu ne bi smetao naslov knjige *Prepiska Svetozara Petrovića sa strancima* (2015) u kojoj je ta korespondencija objavljena. Inače je Petrović prvi put svoj stručni tekst otisnuo ćirilicom 1969. godine, uoči preseljenja u grad jugoslovenskog jezičkog dogovora. U pitanju je bilo “Поредбено проучавање српскохрватскога епског десетерца и спорна питања његовога описа”, iz *Zbornika Mатице српске за књижевност и језик*. Tu je tek počinjao proces jezičke tranzicije, tako da u izobilju srećemo oblike kao što su “знаду”, “знаде” i “знадемо”. Motiv ćirilice približno istovremeno isplivava i u prepisci s Mladenom Leskovcem, a Petrovićeva saradnja sa zagrebačkim projektom *Povijest svjetske književnosti* (desetak godina kasnije) dokazuje da se ne može govoriti ni o kakvoj njegovoj potonjoj favorizaciji “srpskog” pisma na račun “hrvatskog”. Kad smo kod toga, sasvim (mi) se izvesnim čini da Petrovićev indijski dnevnik nije pisan ćirilicom, iako nas priređivačica o tome, kao ni o ostalim filološki relevantnim podacima o rukopisu, nije obavestila. Sa prepiskom je, barem u pogledu odabira pisma, bila pedantnija.

u masi, na orgije sinonima” (234), (od)branio je Petrović i prisustvo *dragocених неujедначености* u slovenskoj i evropskoj književnoj terminologiji. Razlike ne treba ukidati, nego proučavati: one su tu da povezuju, ne da razdvajaju. Isto важи i za jezik *in toto*, koji kao sredstvo sporazumevanja – antropološki uzet – nije remetilački faktor, nego integraciona sila, koju Petrović zato i povezuje sa slobodom, umesto s identitetom i identitetskim ratovima. Ako ga je išta plašilo, onda je to pretnja da pojedinac kao jezički subjekt bude zarobljen identitetom, da postane njegov sluga. “Identizacija” poseduje i filozofsku dimenziju (u kojoj je Petrović, pojednostavljeno rečeno, sa adornoovskih pozicija vojevao protivu hegelovskog totaliteta), dok je “etnicizacija” jezika opasna jer, osim ka lingvorasizmu, vodi i ka totalitarnoj “etnicizaciji” ljudi (koja je na koncu ubilačka). Mada ne počinje nužno u jeziku, fašizam se u njemu najzornije manifestuje.

Eto zbog čega je predgovor *Облику и смислу* odavao stanovitu tenziju, ako ne i nervozu. Kao *summa* dotad rasutih stiholoških radova, ta je knjiga nastajala dve i po decenije, pa je njeno krojenje dovršeno u unutarnjem, društvenom i jezičkom ambijentu koji se drastično razlikovao od onog s početka šezdesetih. Pet godina pre njenog izlaska, u *Политици* se – što verovatno više niko i ne pamti – odigrao jedan omanji polemički incident, kada je Petrović implicitno napadnut kao zastupnik “старе, одиозне и, надам се, заувек превладане интегралистичке концепције” (Ловреновић 1981: 12) jugoslovenskih književnosti, koga navodno jedino zato brinu razjedinjavajuće tendencije i “raskoli” između njih. Ta insinuacija izrečena je u sklopu ambiciozno zamišljenog okruglog stola “Nacionalne književnosti i zajedništvo”, čiji je suorganizator bilo sarajevsko *Oslobođenje*. Petrović se u svom prvom obraćanju (“Непожељна драматизација”) – polazeći od složenosti jugoslovenske “националне, језичке и национално-књижевне ситуације” i upozoravajući učesnike da “разговори о међуодносу националних књижевности врло често представљају заправо разговор о међунационалним односима” (Петровић 1981a: 9) – staloženo zalagaо за то да се književnost u školama ne tumači kao sluškinja nacije i da se kurikulumi ne priređuju mehanički, uz etnički ključ kao ekskluzivno merilo.

Drugo Petrovićevo oglašavanje (“Употреба једног израза”) било је, тоном *primjetljivo* jetkiji, odgovor Ivanu Lovrenoviću. Zagovarajući načelnu mogućnost upotrebe termina kao što su “књижевност српскохрватског језика” i “југославенска књижевност”, profesor је тада i најширу публику упознао

sa idejom o mnoštvu konteksta u kojima je svako književno delo moguće sagledavati, pojašnjavajući da “[j]еданпут је то национална перспектива, други пут перспектива језика, неког простора, неке цивилизације или културног круга” (Петровић 1981б: 12). Njegova se koncepcija – preuzeta od Čikaške kritike i potom u *Prirodi kritike* primenjena i unapređena – zasnivala na pluralizmu, te je kao takva bila u skladu sa humanističkom težnjom ka prevladavanju nacionalnih uskogrudosti. Ali je osim tog multiperspektivnog teorijskog okvira, čije nam obrazlaganje tek predstoji, važno primetiti i koliko je Petrovića pogodila Lovrenovićeva malicioznost. Ustremiti se na jednog od najodmerenijih i najoriginalnijih jugoslovenskih intelektualaca (potpuno, pride, nesklonog “svetom besu” i nezainteresovanog za to da na sebe preuzme tagorovsku odgovornost “proroka u ludnici”) kao na nekoga ko tobože podgreva ekstremizme radeći na međuknjiževnim i međunacionalnim raskolima – naciljati baš Petrovića na onoj golemoj kulturnoj sceni, gde je mržnja posvuda, specijalno u i oko književnosti, lagano uzimala zalet – bilo je taman toliko opravdano koliko i optužiti ga da indukuje raskol u sebi samom. Istovremeno, Petrovićeva nevoljna i ovlašna argumentacija o raskolima bila je zapanjujuće nalik onoj koja će nedugo potom doći u Lyotardovoj knjizi *Le Différend* (1983): poslanstvo je književnosti, po njemu, da *svedoči* o raskolu, da “представља и проблематизира раскол међу људима” (*ibid.*).

O nacionalnim osećanjima, tuđim ili svojim, Petrović ni tada nije hteo da diskutuje mimo filologije, tačnije mimo (negativnog) uticaja koji ona vrše na nju. Teglio je na vlastitim plećima i on, kao i svi što teglimo, puževljevu kućicu sopstvenog identiteta; ali je daleko više držao do traga kojeg će duhovnom aktivnošću iscrtati i u *svom* jeziku, kao hajdegerijanskom staništu bitka, za sobom ostaviti.¹⁶ *Spolja* gledano, taj daleki potomak crnogorskih Petrovića prevalio je umnogome tipičan put nekoga kome su se *jus sanguinus* (poreklo) i *jus soli* (mesto rođenja) razlikovali, pri čemu je u Srbiju dospao četvrt veka pre većine svojih zemljaka, pod okolnostima neupoređivo manje bolnim (dobrovoljno se izmestivši iz jednog dela domovine u drugi) od uslova u kojima će Krajišnici to učiniti devedesetih (prognani iz jedne svoje domovine u drugu). Ali, *unutar* Petrovićevog konceptualnog univerzuma nacija nikada neće

16 I u njegovoj prepisci identitetske belege obično potežu korespondenti, a ne on. Ali, u jednoj poslanici Miroslavu Pantiću ni Petrović nije izdržao, pa je početkom oktobra 1969. iz njega – iznerviranog mnenjem Josipa Hamma o dubrovačkoj književnosti – pokuljalo i ovo: “Teren smo, naravno, komplicirali na sto načina, i nitko od nas nije za to jedini kriv ni u tome posve

prevladati, jer je njegov intelektualni svet bio i ostao lišen međâ. Za razliku od brojnih pripadnika akademskog plemstva, on je spretno zaobišao njen mamac: nije podlegao plemenskom virusu, niti je pristao da etnicitet tretira kao najvažniju, kamoli jedinu komponentu društvenosti pojedinca. Poput svih autentičnih filologa, ni pisac predgovora za sarajevski prevod Tagoreovog *Doma i svijeta* (1959) svojim *domom* nikada nije ni smatrao naciju, nego *svet*. Onkraj svakog domovinskog kiča – ravnodušan spram zastava i vojski, kao i spram maspokovskog ili antibirokratskog “događanja” naroda hrvatskog ili srpskog – on je i u “Непожељној драматизацији” sintagmu “национални дух” konsekventno stavljao pod navodnike.

Ovakvoj je orijentaciji doprinelo i to što, kao ni kod mnogih pametnih ljudi iz generacije naših očeva, ni kod Petrovića – kome je život protekao na potezu od šestojanuarske monarhije do petooktobarske republike – odnos prema nacionalnom pitanju nije moguće odvojiti od odnosa prema jednoj iliti *ovoj* “zemlji” i instinktivne brige za njen opstanak. Rodivši se u prvoj zajednici Južnih Slovena, on je svojim poslovima i danima najvećma bio vezan za njenu socijalističku antitezu, da bi nas napustio manje od godinu dana pre no što je Srbija, nakon što su *nju* svi napustili, iznova postala samostalna. Dva puta je – kao dete (četrdesetih) i u poznim godinama (devedesetih) – bio savremenik bratoubilaštva i raspada države. Nezavisno od toga, nije spadao među one svoje ispisnike koji su u starosti pružali tugaljivi prizor ocvalih “Jugosaura”. Čini se da je, ne toliko politički koliko faktički, na ekvidistanci držao i Drugu Srbiju i njen pandan.

Zapravo nam o Petrovićevoj poziciji u zbivanjima čiji je bio svedok ili saučesnik ponajbolje govori jedan zabavan i naoko efemeran detalj. Onako kako je vlastito ime i prezime nosio kao (pred)znak i kao karmu, Svetozar je Petrović naime posedovao *dva* ravnopravna nadimka, koja su se razlikovala samo u jednom, poslednjem glasu/slovu. Za neke je bio Sveto, za neke Sveta, dok se

nevin, pa ne bi čovjeku smjelo biti teško da se navikne na stvarnost međunacionalnih sporova i nagađanja. *Bolje riječima nego nožem*. Ne mogu se, međutim, naviknuti na iracionalnu komponentu u tim sporovima – na one mutne porive koji pametne ljude nav[o]de da izgube pamet.” (*Пренуска Светозара Петровића*, 127; kurziv P. B.). Čak te i sa poluvekovnim odmakom od ovakvog iskaza – kao i od rečenice iz pisma kojim Flaker Petrovića u januaru 1968. obaveštava o “atmosfera na faksu”, napominjući kako “je i Tvoj Franjo [Grčević] spustio glas, premda se bio klao s [Zdravkom] Malićem (državotvornim)” (*Preписка Светозара Петровића са загребачким колегама*, 36) – obuzima jeza.

on sâm (kao što se nije odricao ni raznih jezičkih i pravopisnih varijanti) nije klonio ni jednoga ni drugoga.¹⁷ Sama dvostrukost nije nestala ni *post mortem*, jer smo svedoci da Petrovića nekadašnji kolege iz različitih krajeva Jugoslavije u razgovorima još uvek spominju na različite načine, a da ta nestabilnost ne izaziva šumove u komunikaciji. Jedan je “Sveta”, i jedan je “Sveto” – ali svako zna da se radi o istoj osobi. Takva, iz spontanog “lingvističkog perspektivizma” (L. Spitzer) proizašla polinomazija, nije nastala ko incidencijom. Teško je pronaći ličnost koja bi svojim habitusom uverljivije otelovljavala negaciju principa monoglosije. Nije li Petrović vlastitim primerom dokazao da između Srba i Hrvata postoji, makar i bez njihove želje i zasluge, ono što je Jakobson zvao “jezičkim savezom”?

Zbog svega toga nas retrospektivno ne iznenađuje da je, dovršavajući knjigu o stihu i dotičući se nekonvencionalnih jezičkih navika, autor samosvesno progovorio iz dubina sopstvenog iskustva. Njegova su dotadašnja izjašnjenja o jeziku i književnosti zbilja podrazumevala lutajuće, zlobnici bi rekli šizoidno motrište, koje je – ne samo u različitim periodima i tvorevinama, nego i u jednom te istom tekstu – znalo da bude čikaški pluralno: čas hrvatsko, čas srpsko; čas srpsko-hrvatsko, čas ovakvo ili onakvo jugoslovensko; čas subjektivno, čas opšte. Zar sve to (čitaj: *Sve to zar!*) obilje, sva ta šarolikost perspektiva može biti izražena drugačije doli neobuzdanim plesom prisvojnih prideva i zamenica? Primera radi, jasno je da se u naslovima kakav je “Дантеова терцина у књижевности хрватској и српској” figure inverzije iliti sintaksičkog crkvenoslovenizma zamene mesta atributa i imenice autor dohvatio ne bi li akcentovao ono *hrvatsko* i ono *srpsko*; ali će u samom tekstu tercina ubrzo postati “наша”, i to u smislu da se njena “нашкост” jednako odnosi na Vladimira Nazora i Mirka Koroliju (цр. Петровић 1986а: 147). U jednom od svojih glavnih tokova, *Облик и смисао* – kao i kompletan opus Petrovićev – bio je posvećen “српскохрватској политонији” (197) i polifoniji. Pozadina tog pregnuća nije bio nikakav identitetski nered, nego pledoaje za toleranciju, koju nacionalizam, kao kolektivno-monološka forma, ukida. S obzirom na to

17 Prilog “Tagore u Jugoslaviji” bio je u *Književniku* potpisan sa “Sveto Petrović”. Ali ako je šezdesetih nadimak “Sveto” pretio da potisne ime “Svetozar”, nakon promene prebivališta će Petrovića ljudi iz najbližeg okruženja početi da zovu “Sveta”, to jest drugačije nego što je on u skraćenoj verziji nastavio da se predstavlja. Vredelo bi, i istorijski i geografski, ispitati taj prelazak remboovskog *modrog* O u *crno* A. Treba li podsećati da je i Neil Young pevao “Out of the blue / and into the black”?

da srpska i hrvatska književna tradicija, lingvističkom terminologijom rečeno, (sa)postoje u međusobnim relacijama kako bliskosti (susedstva), tako i sličnosti (ekvivalencije), čitav poduhvat nije bio lišen ni jakobsonovski shvaćene poetske funkcije.

Kod Petrovića uzbuđuje upravo ta opsesivnost sa kojom rastavlja i sastavlja proučavane entitete, ne isključujući ni cele narode. Naučnik u njemu ima oštro oko za razlike, pesnik te razlike relativizuje, a spisatelj svoj tekst projektuje kao poligon za *agon* između sukobljenih hermeneutičkih strategija. Čitalac pak mora paziti na svaku nijansu, jer ima posla s filigranski preciznim piscem, koji mu neprestance sugerije da se o svakoj temi može i treba razgovarati na više nivoa; da su ti nivoi isprepleteni, ali da ih se mora analitički razdvajati; te da se primarni zadatak interpretatora sastoji u odgonetanju tog "odnosa razina" i spoznavanju njegove eventualne dijahronijske dinamike, koja uvek kao da tvori neku vrstu ritmičke strukture. Među autorovim pamtljivijim opaskama je i ona o relacijama između teorije i prakse, prema kojoj "[b]esmisleno je iz Ljubljane u Zagreb baš uvijek putovati preko New Yorka i Jokohame, samo iz doktrinarnih razloga, samo zato da bismo dokazali da je zemlja okrugla; štaviše, iz Ljubljane u Zagreb možemo lijepo doputovati čak i ako načas zaboravimo da je Zemlja uopće okrugla" (Petrović 1972: 47). Ona potvrđuje da bi, bez obzira na povremenu ježevljevsu dikciju, Petrović – usvojimo li dihotomiju koju je predložio Isaiah Berlin – nesporno spadao među lisice. Jedna od najvećih vrlina njegovog mišljenja ogledala se u tome što je posedovao snažno razvijen osećaj za tuđa stanovišta i veštinu da ih uverljivo predstavi, pri čemu je čitaoca voleo da animira tako što bi u insceniranim dijalozima, zamišljajući prigovore protivnika, progovarao sa intelektualnih i političkih pozicija koje su njemu lično neprihvatljive, uključujući i one čija je uslovljenost nacijom izrazita.

Istina, nije sporno da su od sedamdesetih prevagu počeli da odnose (Lovrenoviću mrski) "naš" jezik i "naša" književnost – čemu treba pridodati i "ovu" zemlju, koja je još od druge polovine šezdesetih autoru postala zamena za "našu" i njen sve ambivalentniji označitelj. Da ne bude zabune: kod Petrovića su još ređe imenice kao što su "Srbija" i "Hrvatska", a najređe one poput "Srbina" i "Hrvata", jer je čovjek bio i ostao jedna od reči sa ubedljivo najvećim "čestotnim udjelom" iliti rangom u njegovom *oeuvreu* – o čemu bi se, verujem, mogao napisati opsežan esej. Kada su u pitanju jezik i književnost, evidentna se defanziva, odnosno zaokret ka prvom licu singulara (onom *mom*) i izbe-

gavanje imenovanja i prisvajanja Jugoslavije (ono *ova*) mogu tumačiti kao posledice otrežnjenja, ili makar pojačane obazrivosti. U toj sferi Sveta Petrović – priznajmo – nije bio jugoslovenski Sveti Pavle.

Ali se sa opipljivim političkim implikacijama kod njega redovno suočavamo na rudimentarnijoj, mikrostrukturnoj ravni, u nitima njegovog stila. Pogotovo to važi za “autoreferat” iz *Облика и смисла*, gde je i nazivanje nekoga *несрећом* – rečju koja je u datom momentu pala i zazvučala (zazvečala!) poput nenadano oživelog zaostatka jednog pred-maternjeg, *bapskog* jezika – bilo nešto mnogo više od posezanja za arhaizmom i kršenja akademskog *decoruma*.¹⁸ Taj se čin individualnog inata, koji je sobom nosio kodiranu poruku slobode, odigrao u vreme kada se uveliko pripremao onaj pokolj što ga je Josip Sever prekognicijski opevao u “Baladi o hrvatskom ili srpskom jeziku”.¹⁹ Zato Petroviću i nije preostalo ništa drugo izuzev da alat posredstvom kojeg je pričao i pisao – a koji će, prema kongenijalnoj pesnikovoj viziji, predstojeći rasap moći da preživi jedino u obličju *nemuštog* jezika – nazove *svojim*. Time je ujedno obznanio vlastitu pobjedu i navestio dolazeću katastrofu. Figurativno posmatrano, “несрећа” kome se on rugao personifikacija je *naše* svekolike, ne samo jezičke nesreće, koja je polovinom osamdesetih kucala na vrata.

/ O filologiji kao pozivu

Mada o ključnim političkim temama – slomu svetskog komunizma i nacionalističkom divljanju koje je u Jugoslaviji dovelo do etničkih čišćenja – neće napisati doslovce ništa, pred tom je nesrećom Petrović devedesetih čutao samo prividno. Ako je njegovo uranjanje u uporednu slovensku književnost i oživljavanje kontakata sa ruskom akademskom zajednicom moguće čitati i kao simptom rezignacije i zaokreta ka sveslovenskom kontekstu nakon sla-

18 Na duži je rok takvu jezičku inventivnost nemoguće preceniti: “Ono što nam civilizacije i narodi ostavljaju kao spomenike svoje misli, nisu toliko tekstovi koliko rječnici i sintaksa, glasovi njihovih jezika više nego riječi koje su izgovorene, manje sam govor od onoga što je taj govor učinilo mogućim: diskurzivnost njihova jezika.” (Fuko 1971: 150) Foucault je, kao što znamo, bio uveren i u to da je istoriju ljudske slobode i ropstva moguće napisati polazeći od jezika. Pitam se kada će to već jednom biti urađeno “na ovim prostorima”.

19 “I kad se definitivno pokolju, zapravo iskolju / uzajamno, srpske / i hrvatske / riječi. / Što će onda / preostat? / A, valjda nemušti jezik...” (Sever 1989: 178)

bljenja južnoslovenskog,²⁰ tekstovi kakvi su “Двије пародије једне Змајеве пјесме” (1993) i “Sonetne tradicije u književnostima na srpskohrvatskom” (1999) nedvosmisleno odražavaju nepristajanje na logiku nacije. U zadnjem se planu prvoga od njih Sveti Sava i Miroslav Krleža susreću kao dvojica baštinika jednog od najvitalnijih evropskih književnih toposa; dok u drugom, gde se dve nacionalne književnosti uzimaju kao zasebne – iako je autor do tada verovao da su (prema formulaciji iz jednog francuskog rečnika koja mu je drugim povodom zapala za oko) “више особите него што су оделите” (Петровић 1976: 3) – zajednički jezik više ne deli niti crtica u nazivu. Oskudan i skoro nečujan, takav govor jeste bio *protiv struje*, s tim da se Petrović, za razliku od svog brata Gaje, nije potrudio da za vlastiti (dez)angažman u jugoslovenskom tragičnom spektaklu uspostavi nekakav eksplicitniji okvir.²¹ Javno se nije usprotivio ničemu.

Nažalost, “dvo-glavi identiteti” nisu samo blagodat, nego i teret: njihovi su posednici priterani “између дв(и)е ватре” (I. Mandić), pa im ne bi trebalo uskraćivati razumevanje i empatiju. Imao je Sveto iliti Sveta, kao malo ko drugi, pregršt razloga (i ni trunku volje) da odgudi vlastitu verziju krležijan-skog *ni(t)ko mene neće*. Bivao je Srbin među Hrvatima i ostao marksist među Čikažanima; Evropljanin u Indiji i pridošlica u Srbiji; filolog okružen lingvisti-

- 20 Dva je rada Petrović napisao o komparativnoj slavistici, kojom u njenoj jakobsonovskoj izvedbi nije ni izbliza bio zadovoljan: prvi na engleskom (1994), drugi na srpskohrvatskom (1996). Takođe, u pristupnoj besedi održanoj u Vojvodanskoj akademiji nauka i umetnosti (gde je u finalu posegnuo za tezom o nevažnosti događaja za sferu mišljenja) izričito se spominje samo jedan slovenski jezik – češki, jer je iz njega kao posuđenica došla reč “skroman”, koja je u toj prigodi autoru poslužila za poigravanje egzordijalnom topikom. U istoj je besedi Petrović u sebi svojstvenom maniru (bez obzira na jugoslovenski rat, koji je već drugu godinu besneo) uspeo da izbegne bilo kakvo očitovanje o nacijama.
- 21 Gajo Petrović (1927 – 1993), jedan od utemeljivača *praxis*-filozofije, odgovorio je u decembru 1990. na poziv dnevnog lista *Borba* za učešće u dijalogu srpskih i hrvatskih intelektualaca o budućnosti Jugoslavije pismom iz kojeg je, uz kritiku na račun republičkih elita i rukovodstva Saveza komunista, najjače odjeknula rečenica: “Kako se do sada nisam afirmirao ni kao srpski, ni kao hrvatski intelektualac, ne smatram se kvalifikovanim za sudjelovanje u tim razgovorima.” Mada se bratovljeva disidentska aura kreativnog marksiste prethodnih decenija delimično prelila i na njega, Svetozar se ponašao mandarinski i nije imao ovakvih pregnatno-dijalektičkih istupa. Gajo će se pobuniti i protiv promene naziva zagrebačkog Trga žrtava fašizma – gde je jedno vreme, na broju 1/11 (što nam sa prostorne i vremenske distance ostavlja gorak ukus brutalne simbolike), živela i porodica Petrović – u Trg hrvatskih velikana. Pred smrt će u *Slobodnoj Dalmaciji*, koja je i sama odbrojavala poslednje dane slobode, objaviti svoje testamentarno “Priznajem!”. Vidi Petrović 1990 i Petrović 1993.

ma i ijekavac okružen ekavcima; svuda insajder i svuda autsajder. Nijedna mu etiketa nije pristajala, a dobio ih je previše. Tako je i Lovrenović za “нашкост” sumnjičio nekoga ko nigde nije bio u potpunosti “naš”; ko je iz pozicije nacionalne manjine u Hrvatskoj prešao u poziciju racionalne manjine u Srbiji; i kome je identitetsko izjašnjavanje oduvek bilo odbojno. Očito da Petrovića nije impresionirao nijedan modus pripadništva.

Ta će uzdržanost sa protokom vremena bivati sve upadljivija, usled čega ju treba razumeti kao indikaciju lične evolucije. Da li iznuđene (otporom inspirisane) ili autonomne (ničim izuzev unutrašnjim sazrevanjem izazvane)? Svejedno: sudbina je svakako neodvojiva od karaktera. Zato se ovde možemo pozvati na jednog sholastičkog filozofa iz 12. veka po kome se razlika između nežne duše, jake ličnosti i savršenog čoveka – kao triju stadija personalnog razvoja – sastoji u tome što prva voli jedno, druga sva mesta na svetu, a treći sebe lišava takvih osećanja; jer dok je prvoj samo otadžbina draga, i dok se druga svuda oseća kao kod kuće, trećem je ceo svet inostranstvo. Nije neočekivano u “Filologiji svetske književnosti” (1952) taj iskaz citirao Erich Auerbach,²² sa kojim je Petrović delio ubeđenje da *Geist* nije nacionalan. Jednako nas ne iznenađuje da je za istim rečima posezao i prevodilac Auerbachovog eseja, Edward Said, koji ih je na engleskom navodio u knjigama *The World, the Text, the Critic* (1981) i *Culture and Imperialism* (1993). Auerbach i Said bili su emigranti (jedan je pošao iz Berlina, drugi iz Jerusalima; obojica su završili u Americi), ali ni Petrovićevo izmeštanje ka istoku, njegov svojevrsni sFRJ-nomadizam iliti unutar-jugoslovenski, samonametnuti mikro-egzil (na koji će tek potonji istorijski udes udariti formalno-pravni pečat) nije neuporediv sa tim čuvenim učenjačkim izgnanstvima.

I pored toga što je od jevrejskog filologa bio mlađi četrdesetak, a od arapskog stariji svega četiri godine, Petroviću je – kao proučavaocu tradicionalnijeg kova – tvorac *Mimesisa* (1946), valjda i zbog diskretnosti, ostao bliži od politicizaciji sklonijeg tvorca *Orijentalizma* (1978). Svestan da njegova lična putanja odslilkava i jugoslovenske lomove, on se prema svojoj intimnoj i drami zemlje u kojoj je živeo odnosio manje kao prema psihološkim ili sociološkim, a više kao prema filološkim faktima. U modernoj se filologiji sa takvim pomeranjem

22 Evo i originala: “Magnum virtutis principium est, ut discat paulatim exercitatus animus visibilia haec et transitoria primum commutare, ut postmodum possit etiam derelinquere. Delicatus ille est adhuc cui patria dulcis est, fortis autem cui omne solum patria est, perfectus vero cui mundus totus exilium est...” (Hugues de Saint-Victor, *Didascalicon* III, 20)

težišta desilo nešto analogno onom “premeštanju poverenja” karakterističnom za književni modernizam. Poslednjim poglavljem *Mimesisa* neoborivo je dokazano da se od vremena Prousta, Joycea i Woolfove

velikim spoljašnjim prekretnicama i udarima sudbine poklanja [...] mnogo manja pažnja, mnogo se manje veruje u njihovu sposobnost da iznesu ono što je presudno o predmetu; naprotiv, veruje se da je u onome što je proizvoljno uzeto iz životnog toka, u svako vreme, sadrži celokupnost sudbine i da se može prikazati; ima se više poverenja u sinteze do kojih se dolazi iscrpljivanjem nekog svakodnevnog događaja nego u hronološki sređenu obradu celine, koja prati predmet od početka do kraja, ništa spoljašnje bitno ne želi da ispusti i oštro ističe velike obrte sudbine kao zglobove. (Auerbah 1968: 556—557)

No, koliko god da u većini istraživačkih situacija, pa i u onoj u kojoj se nad Tagoreom zatekao u Sveučilišnoj, jeste ispoljavao spremnost i sposobnost da zaroni u takva filološka mikroskopiranja, Petroviću ipak nisu bile svojstvene auerbahovske kultur-pesimističke jeremijade o usponu globalističke, esperanto-civilizacije. Nije on slučajno bio jagićevac i nije se slučajno u književnoj historiografiji zauzimao za “stanovište sadašnjosti”. Sopstvene je memoare – da ih je želeo i stigao *svojim* jezikom napisati – mogao nazvati otprilike kao i Said, koji je vlastita sećanja publikovao u knjizi *Out of Place* (2000). *Nepripadanje* je samo jedna od prevodnih inačica, koja se tada više ne bi ticala isključivo etno-nacionalistički ustrojenih kolektiva, nego bi otvorila jedan mnogo dublji i mnogo širi, u isti mah egzistencijalni i epohalni značenjski horizont.

- AUERBAH, Erih (1968) *Mimesis: prikazivanje stvarnosti u zapadnoj književnosti*, preveo Milan Tabaković, Beograd: Nolit.
- BREBANOVIĆ, Predrag (2007) "Vampirski kovčežić", *Feral Tribune* 24, 1136, 38—39.
- DATTA, Dipannita (2014) "Nation and the Fairness of Justice: Tagore in Serbia", *The Visva-Bharati Quarterly* 23, 2—3, 25—41.
- FUKO, Mišel (1971) *Riječi i stvari: arheologija humanističkih nauka*, preveo Nikola Kovač, Beograd: Nolit.
- HALL, Stuart (1995) "Fantasy, Identity, Politics", u: *Cultural Remix: Theories of Politics and the Popular*, edited by Erica Carter, James Donald and Judith Squires, London: Lawrence & Wisheart. 63—70.
- LEVANAT-PERICIĆ, Miranda (2013) "Podsjetnik na Svetozara Petrovića", *Zadarska smotra* 62, 4, 276—284.
- MANDIĆ, Igor (2009) *U zadnji čas: autobiografski reality show*, Zagreb: Profil.
- Oko književnosti: osamdeset godina Aleksandra Flakera* (2004), uredio Josip Užarević, Zagreb: Disput.
- PETROVIĆ, Gajo (1990) "Pismo Gaje Petrovića", *Nedeljna Borba*, 1—2. decembar, 10.
- (1993) "Priznajem!", *Slobodna Dalmacija*, 3. veljače, 20—21.
- PETROVIĆ, Svetozar (1955) "Jugoslaveni i Indija", *Republika* 11, 6, 382—399.
- (1961a) "Pet bilješki o Rabindranathu (1861—1941)", *Telegram* 2, 68, 1 i 4.
- (1961b) "Predgovor", u: *Plameni cvjetovi: narodne pjesme o borbi i revoluciji*, priredili Tvrtko Čubelić, Svetozar Petrović i Grigor Vitez, Zagreb: Mladost, 5—9.
- (1961c) "Tagore u Jugoslaviji", *Književnik* 3, 27, 309—329.
- (1967) "Tri moguće lozinke za idealno sveučilište", *Studentski list* 22, 16, 1 i 3.
- (1968) *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti: oblik i smisao*, Zagreb: Izdavački zavod JAZU.
- (1972) *Priroda kritike*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- (1984) "Indijska književnost i istorija književnosti", *Književna smotra* 16, 56, 3—9.
- (1985) "Budnica", u: *Rečnik književnih termina*, priredio Dragiša Živković, Beograd: Nolit, 85—86.
- (1992) *Književno djelo kao igra*, Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti.
- Prepiska Svetozara Petrovića sa zagrebačkim kolegama* (2017) priredile Natalija Ludoški i Radmila Gikić Petrović, Novi Sad: Akademska knjiga i Fondacija "Legat Svetozara Petrovića".
- SEVER, Josip (1989) *Borealni konj*, priredila Dubravka Oraić Tolić, Zagreb: Mladost.
- VIŠNJIĆ, Čedomir (2017) *Vreme sporta i razonode: Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951.—1971.*, Zagreb: SKD Prosvjeta.

- ГРЧЕВИЋ, Фрањо (2006) “Зар никад више?”, *Љетопис* 11, 232—253.
- ЛОВРЕНОВИЋ, Иван (1981) “О интегрализму ‘нашкости’”, *Политика*, 19. децембар, 12.
- МАРИЋ, Сретен (1986) *Разговори*, приредио Зоран Стојановић, Нови Сад: Књижевна заједница.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Петар (2007) *Идеје југословенства и српска мисао*, Ваљево: Књиготворница Логос.
- ПЕТРОВИЋ, Светозар (1948) “950 пријављених у Карловцу”, *Омладина: лист народне омладине Југославије* 5, 66, 1.
- (1975) “О издавању средњовековног пјесничког текста (Поводом Србљака)”, *Зборник за славистику* 8, 9—40.
- (1976) “Појам опште књижевности”, превео А. Ч. Илић, *Летопис Матице српске* 152, 418, 1—2, 1—11.
- (1981a) “Непожељна драматизација”, *Политика*, 5. децембар, 9—10.
- (1981b) “Употреба једног израза”, *Политика*, 26. децембар, 12.
- (1986a) *Облик и смисао: списи о стиху*, Нови Сад: Матица српска.
- (1986b) “Шекспир и др Лаза Костић”, *Летопис Матице српске* 162, 437, 1, 46—59.
- (2012) *Дневник из Индије (2. VIII 1954 — 29. VI 1956) (31. I — 17. II 1986)*, приредила Радмила Гикић Петровић, Нови Сад: Академска књига и САНУ – Огранак у Новом Саду.
- ПОЉАНСКИ, Бранко Ве, Љубомир МИЦИЋ (1926) “Отворено писмо Рабиндранат Тагори”, *Зенит* 43.
- Преписка Светозара Петровића* (2014) приредила Радмила Гикић Петровић, Нови Сад: Академска књига и САНУ – Огранак у Новом Саду.
- ТАГОР, Рабиндранат (1932) *Национализам*, превео Милош Ђурић, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

PREDRAG BREBANOVIĆ Svetozar Petrović on the National Question: Introductory Considerations

Summary

Despite seemingly not taking a prominent place in the hierarchy of his interests, the national question plays an important role in the oeuvre of literary scholar Svetozar Petrović. Therefore, the article diachronically traces the various aspects of Petrović's engagement with the nation. The emphasis is on the continuity evident in this regard from his early Indological to late works in the field of verse

theory. Particular attention is paid to the author's attitude towards the language and critique of the essentialist approach to the nation that such a relationship entails. In conclusion, Petrović's understanding of philology is seen not only as an attempt to overcome Yugoslav nationalisms, but also as a distinct contribution to the philosophy of history and culture.

KEY WORDS: *Svetozar Petrović, nation, nationalism, Yugoslavia, philology, Serbs, Croats*